

смерти А.С.Пушкина Матица випустила отдельный сборник, активно работает над историей страшного лагеря Талергофский комитет и т.д.

Сентябрь 1939 г. был формально концом русского движения, однако оставались люди и проблемы. Советские власти сразу же ориентировались на украинские и проукраинские элементы. Понемногу травимые русские галичане активно продолжали свою культурную деятельность – работали библиотекарями и старались сколько было в силах, чтобы русская книга дошла до читателя. Писали исторические работы, которые невозможно было опубликовать, так только сейчас начинают выходить работы В.Р.Ваврика. Огромный труд по истории Талергофа и его узников совершил Р.Д.Мирович. Что-то из его наследия было опубликовано за океаном. Эта бескорыстная работа беспартийных верующих русских деятелей носила национально-культурный характер, далекий от политики. Вероятно,

наиболее ёмко сформулировал это кто-то из русских галичан в разговоре со мной, сказав, что для них Россия – это всё, „даже советская“. Старики постепенно умирали. Их дети и внуки становились уже просто советскими людьми...

Чтобы понять парадоксальную историю русского движения в Галичине, мы позволим себе предложить ее объяснение. Думается, деятели этого движения от Зубрицкого и Головацкого вплоть до Ваврика, Мировича и их соратников были будителями, продолжавшими традиции культурно-национального возрождения, вплоть до второй половины XX века. А если эта гипотеза не будет отвергнута, то встает вопрос: можно ли относить культурно-национальное возрождение славянских народов исключительно к эпохе перехода от феодализма к капитализму или это – явление славянской истории, славянского менталитета гораздо более широкого масштаба.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Здесь и дальше подробнее см.: Пашаева Н.М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX-XX вв. - М., 2001. - 201 с.
2. Русалка Днестровая. - Будим, 1837. - С. IX, V.
3. Свистун Ф.И. Прикарпатская Русь под владением Австрии. - 2. доп. изд. - Trumbull Connecticut, 1970. - С. 174.
4. Свистун Ф.И. Прикарпатская Русь... - С. 218.
5. Головацкий Я.Ф. Русины в 1848 году./ Памяти Т.Г.Шевченко// Основа. - 1862. - № 4. Апрель. - С. 24.
6. История, культура, фольклор и этнография славянских народов. - М., 1968. - С. 76.
7. Ефремов С. Мартиролог украинского слова// Украинская жизнь. - 1917. - 13 - 6. - С. 40-42.
8. Павлик М.И. Москвофильство та українофильство серед австро-руського народу. - Львів, 1906. - С.19-20.
9. Подробнее см.: Ваврик В.Р. Терезин и Талергоф. - М., 2001. - 144 с.
10. Военные преступления Габсбургской монархии 1914-1917 гг. Галицкая Голгофа. Кн. I. - Trumbull Conn. USA. - Прил. - С.38.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЛАСИСТІВ У КОНТЕКСТІ СЛОВАЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ (кін. XIX – поч. XX ст.)

МАЛАЦАЙ І.В. (Київ)

У даній статті висвітлюється питання культурно – просвітницької діяльності гласистського крила словацького національного руху наприкінці XIX – початку XX століття.

В даній статті освітається питання культурно – просвітницької діяльності гласистського крила словацького національного руху наприкінці XIX – початку XX століття.

Офіційним представником словацького національного руху другої половини XIX – початку XX ст.ст. виступала Словацька національна партія (СНП). Однак, внаслідок припинення нею активної політичної діяльності (відмова від участі у виборах 1884 р. до угорського сейму), у словацькому

національному русі відбуваються певні зміни, що стали віддзеркаленням незадоволення певної частини словацьких патріотичних кіл обраною СНП позицією. Так, наприкінці XIX ст. відбувається процес розмежування та виділення трьох основних течій словацького національно-політичного руху:

мартинської (консервативної), гласистської (ліберальної) та людацько-клерикальної (католицької).

Одна із зазначених течій, ліберально-гласистська (гласисти), отримала назву від власного друкованого органу – часопису “Hlas” (“Голос”), перший номер якого вийшов у 1898 році.

Процес оформлення цієї течії був досить довготривалим. Свій початок він бере ще від 1882 р., коли у Празькому університеті було засновано студентське товариство “Детван”, на діяльність якого мали вплив особисті погляди професора філософії Т.Масарика¹. Загалом гласистське крило являло собою зібрання патріотично налаштованої словацької молоді, що сформувалося під впливом прогресивних ідей, які панували у вищих учбових закладах Будапешту, Праги та Відню.

Перший номер часопису “Голос” вийшов у червні 1898 р. у м. Скаліці, і надалі виходив щомісяця впродовж наступних шести років. Перші чотири роки, коли редактором був П.Благо, журнал передплачувало до 800 читачів, з часом їх кількість зменшилась удвічі.²

В першому номері часопису було надруковано статтю під назвою “Naše snahu” (“Наші прагнення”), в якій було викладено програму дій, визначено мету та завдання ліберальної течії³. Особливістю програми було те, що вона не висувала політичних вимог. Але це не означало, що гласисти повністю відмовлялися від політичної боротьби. З цього приводу у них була власна точка зору, а саме: “для того, щоб працювати у політичному напрямку, спочатку потрібно виконати багато неполітичної роботи”, яку вони називали “безславною” у напрямку моралі освіти та народного господарства”. Саме за таким принципом й було сформульовано програму гласистської течії словацького національно-політичного руху, якою вони керувалися протягом усього часу свого існування. Програма мала п'ять пунктів, із яких лише два торкалися проблеми національного відродження словацького суспільства.

У першому пункті програми наголошувалося, що головним завданням словацьких лібералів має стати “сприяння моральному відродженню словацького суспільства”, завдяки чому властєся досягти позитивного результату у вирішенні словацького національного питання.

Аналізуючи важке становище словацького народу, автор програми В.Шробар звертав увагу на те, що провина за це лежить і на словацькій інтелігенції, котра, на жаль, сприймала власний народ як “несвідому масу”. При цьому робився наголос на необхідності формування “нової” інтелігенції, яка могла б виправити ситуацію.

Такі гасла були підтвердженням обраної гласистами позиції, які були переконані, що “моральне відродження словака”, а особливо інтелігенції,

сприятиме формуванню нового національно свідомого словацького суспільства.

Чому молоді словацькі ліберали приділяли стільки уваги інтелігенції? На це питання можна відповісти, розглянувши особливості становища словацького суспільства наприкінці ХІХ ст. Понад 70 відсотків словацького населення складали селяни⁴, великим авторитетом у яких користувалися священники, вчителі, лікарі та нотаріуси. Духовне покликання священника, як католицького так і протестантського віросповідання, дозволяло йому проникати у найпотаємніші думки своїх прихожан. Чим мудрішим був священник, тим більшу роль він відігравав у житті общини. Його поради та настанови мали велику силу. Промовами та закличками священники могли маніпулювати думками та діями своїх прихожан. Беручи до уваги, те, що словаки-католики, які складали 70% населення,⁵ у своїх поглядах були досить консервативними, вони повністю довіряли своєму духовному наставникові, а це у свою чергу, підкреслювало його значимість. Подібною була ситуація з учителями та нотаріусами⁶. Отже, визначивши конкретне місце словацької інтелігенції у житті словаків, гласисти вважали за необхідне переглянути її роль у просвітництві, що у подальшому мало б сприяти розвитку національної свідомості.

Повертаючись до питання морального відродження словацького народу, гласисти проводили найрізноманітніші заходи. Одним із них стало створення журналу “Poučné čítanie” („Повчальне читання”). Його засновником став Д.Маковицький. Невеликий збірник статей був створений за прикладом російського „Посредника” і на думку автора він мав виховувати почуття добра та любові у словака⁷.

Наступним аспектом культурно-просвітницької діяльності гласистів, на що вони звертали особливу увагу, було питання про видання календарів. Календарями називалися навчально-розважальні збірки, що вміщували статті та матеріали, присвячені питанням релігії, розвитку селянських господарств, подіям, що відбувалися у світі і т.д. Їх значимість полягала у тому, що з причин недостатньої кількості літератури словацькою мовою, на кінець ХІХ століття, більша частина населення словацьких земель нічого, крім таких збірників, не читала. Як зазначав П.Благо: “Наступним читанням після Біблії та молитвеника для словака був календар і знайти його можна було у кожній селянській оселі”⁸.

Видавництво таких навчально-розважальних збірок, зокрема, “Прочанин” (“Pútník”), “Транівський” (“Tranovsky”), “Нова домашня скарбниця” (“Nová domová pokladnica”) було досить поширеним явищем на словацьких землях, але гласисти були переконані, що словакам необхідні календарі, в яких приділялося б більше уваги питанням просвітництва.

На думку головного редактора "Голосу" П.Благо, значимість календарів полягала в тому, що вони сприяли згуртуванню словаків у національному русі. Вагомого результату в процесі просвітництва словацького населення можна було б досягти не лише за умов перегляду змісту, а й шляхом збільшення тиражу календарів за прикладом словенського товариства св. Могора (70 тисяч примірників)⁹.

Під редакцією К.Салви, одного з найактивніших представників ліберальної течії словацького національного руху, в 1899 р. у м. Ружомберку було видано "Словацький домашній календар" ("Slovenský Domový kalendár"). На відміну від "Словацького ілюстрованого календаря" ("Slovenský obrázkový kalendár"), що виходив із 1871 р. у Турчанському св.Мартині, новий календар висвітлював набагато ширше коло питань, а саме, – пояснення необхідності утворення сільськогосподарських та продовольчих товариств спільного господарювання й взаємодопомоги; практичні поради щодо вдосконалення розвитку приватної торгівлі та виробництва; навчальні оповідання тощо.¹⁰

У 1900 р. загальна кількість календарів, що виходили словацькою мовою у Будапешті, досягла 15 найменувань¹¹. Девізом гласистів був вислів: "Моральна досконалість особистості є основою та засобом відродження всього народу"¹² і тому вони постійно переймалися питаннями змісту календарів.

У другому пункті своєї програми гласисти робили наголос на необхідності поширення освітницької роботи серед населення. В першу чергу мова йшла про те, що кожен словак, який здобув освіту правника, лікаря, інженера, філософа, священника, торговця чи ремісника, повинен бути найобізнанішим у своїй справі¹³. Пропонувалося направляти найталановитіших фахівців удосконалювати свої знання до Австрії, Чехії, Франції, Англії та Німеччини. Також, робився акцент на необхідності створення галузевих просвітницьких товариств промисловців, торговців та ін.

Окремим питанням програми гласистів було залучення словацької студентської молоді до просвітницької діяльності серед народу. Передбачалося, що згодом молоді ліберали повинні створити товариство, головною метою якого стане розповсюдження, читання та переказування словацької літератури.

Упродовж всього часу існування "Голосу" лідери гласистської течії неодноразово порушували питання про роль та місце молоді у просвітництві словацького народу. Підтвердженням цього була стаття П.Благо під назвою "Молодь та дрібна праця" ("Mládež a drobná práca")¹⁴. П.Благо вбачав "дрібну працю молоді" у навчанні простого люду письму та читанню, вивченні словацької літератури

та народних пісень, спільному веденні господарства. Молодь повинна була зацікавити простих словаків розмовами про становище народу, про його права та свободи, про те, що більше всього його хвилювало. Поширення часописів, календарів, пісенників, брошур, читання книг, пояснення їх змісту, безкоштовне навчання, створення народних бібліотек на спільний кошт – все це була "дрібна праця". На думку автора, не можна було сподіватися на успіх у національному русі без попередньо проведеної "дрібної праці"¹⁵.

За статистичними даними угорського уряду на 1900 р. із 10.084 студентів Угорщини лише п'ять відсотків були словаки¹⁶. Навіть беручи до уваги дані на 1890 р. угорського вченого-дослідника Ю.Месароша про загальну кількість словацького населення (2 002 165 осіб), то ця цифра є мізерною¹⁷.

Усвідомлюючи непривабливість такої ситуації, гласисти були переконані в тому, що завдяки дрібній праці їм усе-таки вдасться підняти рівень освіти населення¹⁸.

Перші кроки гласистів, що були зроблені у напрямку просвітництва словацького народу, ми можемо спостерігати вже у 1899 р. Так, віденське словацьке товариство "Народ" ("Narod"), що було одним із осередків підтримки діяльності ліберально-гласистської течії, випустило у друк понад 200 примірників збірника "Повчальне читання" ("Poučné čítanje"). У грудні 1899 р. вийшов перший невеликий (160 сторінок) збірник оповідань під назвою "Дешеві книжки" ("Lacné knížky")¹⁹. У цьому ж році було заплановано видавати часопис "Сім'я та школа" ("Rodina a škola"), що мав висвітлювати питання, пов'язані з вихованням та навчанням дітей, та сприяти підвищенню рівня освіти самих вчителів. Все це було першими результатами втілення гласистами ідеї "дрібної праці".

Важливою подією у культурному житті словаків стала перша театральна вистава, прем'єра якої відбулася у м.Скаліці на різдвяні свята 1899 р. Автором та постановником вистави був один із представників гласистського крила Л.Околік. На виставі було присутньо майже 1000 чол.

Зважаючи на те, що лише 42 відсотки населення словацьких століц (територіально-адміністративних одиниць Австро-Угорщини) вміло читати та писати, на одне з перших місць гласисти ставили питання освіти населення та поширення словацької літератури²⁰. Беручи за приклад організацію публічних бібліотек у Чехії, Франції, Данії та інших країнах, ліберали закликали словацьку інтелігенцію сприяти створенню подібних осередків національного просвітництва і в Словаччині. Недостатність літератури словацькою мовою вони пропонували замінювати чеськими книгами, що було свідченням прихильного ставлення лібералів до чесько-словацького співробітництва.

У 1901 р. поживляється видавництво літератури для загального читання. Й. Тайомский видав у м. Скалиці збірник "Оповідання" ("Rozprávky"), до якого увійшли розповіді з життя народу. Тиражем у 10.000 примірників вийшов наступний збірник „Розважально-повчальна книга“ ("Zábavno-poučná knížka"), у Ружомберку у видавництві К. Салви видається "Зведений кишеньковий календар на 1901 рік" ("Všeobecný vreckový kalendár na 1901"). Необхідно також згадати, що у 1900 р. було видано повість Н. Гоголя "Ревізор" у перекладі на словацьку мову Ф. Єсенського²¹. Не останнє місце у культурно-просвітницькій діяльності належало й театральним постановкам. За свідченнями часопису "Голос", досить багатим на театральні вистави був 1900 р. Вистави відбулися у Турчанському св. Мартині, Тісовці, Ліптовському св. Мікулаші²². Наприклад, Л. Окалік написав та поставив у м. Скалиці різдвяну п'єсу під назвою "Христос роджається" ("Narodenie Pána"), яку було зіграно п'ять разів при великій кількості глядачів.

Від 1901 р. починає виходити літературний додаток до часопису "Голос" під назвою "Белетристичний додаток" ("Belletristická príloha"). Його метою було ознайомлення читачів із творами словацьких письменників. У цьому ж році ми зустрічаємо перші відомості про заснування гуртка словацької молоді у м. Голіч, на необхідність існування якого неодноразово вказували передові представники гласистської течії (П. Благо, В. Шробар, А. Штефанік, М. Годжа та ін.). На товариство було покладено обов'язки підготовки театральних постанов, організації хору та оркестру народних інструментів²³.

1903 р. став переломним в існуванні ліберально-гласистської течії словаків. Розбіжності у поглядах гласистів на обставини, що склалися після повернення СНП до активних політичних форм

ведення боротьби, спричинили розкол та утворення двох таборів: радикального та демократичного. П. Благо, який не бажав відмовлятися від своїх переконань, залишив видавництво "Голосу". Після нього головним редактором часопису став В. Шробар. У зв'язку з тим, що багато хто вважав його погляди досить радикальними, кількість передплатників журналу зменшилася майже удвічі і тепер становила близько 400 осіб. Навіть для словаків, кількість яких на 1900 р. за офіційними даними становила 2 019 641 осіб, таке число гласистів-радикалів було краплею у морі²⁴. На сторінках часопису починають з'являтися статті більш політичного характеру. На відміну від попередніх років, майже повністю зникають повідомлення про діяльність гласистів у культурно-просвітницькому напрямку. Всі ці та ряд інших факторів спричинили повне припинення видавництва часопису "Голос" у 1904 р.

Таким чином, незважаючи на досить короткочасне існування ліберально-гласистської течії (1898-1904 рр.), вона відіграла важливу роль у просвітництві словаків. Видавництво книжок, театралізовані вистави, поширення серед населення словацької літератури - все це, безумовно, сприяло зростанню національної свідомості народу. Програма гласистського руху, в якій найбільше уваги було приділено питанню морального відродження та просвітництва словацького суспільства, покращення його благополуччя хоч і була досить привабливою, але ще не була остаточно розробленою для практичної реалізації. Ідея "дрібної праці" мала глибокий просвітницький зміст, але шляхи її втілення у життя гласисти не завжди розуміли. Спроби вивести Словаччину зі стану повної "бездіяльності", знайти нові сили для національної боротьби, які були закладені у самому народі - був основний зміст просвітницької діяльності гласизму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Detvan v Prahe 1882-1932.- Martin, 1932.- S. 44; Paľo. T.G.Masaryk// Prúdy.- 1910.- R. 1.- Č. 5.- S. 107.
2. Slovensky narodny arhiv v Bratislave (SNA).- Fond A.Štefanika.- Sign.III.d 3.- Inv.č. 811, kart.- Č. 22.- list 6.
3. V. Šrobar. Naše snahy// Hlas.- 1898.- Č. 1.- R. 1.- S. 1-6.
4. B.Kostický. Nova škola slovenská.- Bratislava, 1959.- S. 36.
5. Л.А.Погодин. Словаки// Славянский мир. - 1915.- С. 274.
6. SNA.- Fond A.Štefanika.- Sign.III/d 3.- Inv.č. 811.- Kart.č. 3.- List 13.
7. Obzor// Hlas.- 1900.- Č. 5.- R. 2.- S. 181.
8. Obzor// Hlas.- 1900.- Č. 9.- R. 2.- S. 267-268.
9. Obzor// Hlas.- 1899.- Č. 8.- R. 1.- S. 154.
10. Там само.- S. 154-155.
11. Obzor// Hlas.- 1900.- Č. 12.- R. 2.- S. 365.
12. P.Blaho. Mladeži// Hlas.- 1900.- Č. 12.- R. 2.- S. 324.
13. V. Šrobar. Naše snahy// Hlas.- 1898.- Č. 1.- R. 1.- S. 4.
14. P.Blaho.Mládež a drobná pracá// Hlas.- 1899.- Č. 11.- R. 1.- S. 321-326.
15. Там само.- S. 323.
16. Rozmanité zprávy// Hlas.- 1901.- Č. 4.- R. 3.- S. 126.
17. J.Mésaroš. Deformácie vo využívaní údajov sčítania ľudu v novodobých maďarsko - slovenských sporoch // Historicky zbornik.- 1996.- S. 124.

18. P.Blaho. Mládež a drobná pracá// Hlas.- 1899.- Č. 11. – R. 1. – S. 324; ;
19. Obzor// Hlas.- 1900.- Č. 2.- R. 2.- S. 181;
20. F.Houdek. Priemysel a obchod v službách naroda// Hlas.- 1901.- Č. 1.- R. 3.- S. 68;
21. Obzor// Hlas.- 1901.- Č. 7.- R. 3.- S. 192;
22. Obzor// Hlas.- 1901.- Č. 10.- R. 3.- S. 318;
23. Obzor// Hlas.- 1902.- Č. 3.- R. 4.- S. 96;
24. Л.А.Погодин. Указ. праця.- С. 266.

NÁRODNÉ OBRODENIE SLOVÁKOV A UKRAJINCŮV (RUSÍNŮV) V UHORSKU: VÝCHODISKÁ, PARALELY, ROZDIELY

DANILÁK M. (Prešov)

V našom príspevku chceme porovnaním národného obrodzenia Slovákov a Ukrajincov (Rusínov) v Uhorsku upozorniť na niektoré aktuálne metodologické a teoretické aspekty tohoto procesu v jeho konkrétnych prejavoch. Nepôjde nám teda o rozširovanie či dopĺňovanie jednotlivých poznatkov o tomto procese u Slovákov a Ukrajincov (Rusínov) v Uhorsku, pretože podľa nášho názoru existuje k tejto problematike bohatá literatúra¹ a objavujú sa ďalšie práce.²

K samotnému pojmu národné obrodzenie majú niektorí historici výhrady, aj keď jeho používanie v odbornej literatúre je všeobecne rozšírené. V ukrajinskej literatúre sa súbežne používa termín buditeľstvo a nositelia národnoobrodzovacích snáh ako buditelia (od slov budiť, prebúdzat' národné vedomie). Všeobecne pod pojmom národné obrodzenie rozumieme formovanie novodobých národov a národných hnutí. Z časového hľadiska v marxistickej historiografii býva tento proces charakterizovaný ako obdobie rozkladu feudalizmu a prechodu ku kapitalizmu. Vzhľadom na to, že ide o procesy v oboch prípadoch veľmi zložité, mnohotvárne a dlhodobé, nie je časové vymedzenie týchto procesov ani jednoduché, ani jednotné. V slovenskej historiografii obdobie národného obrodzenia Slovákov býva ohraničované rokmi 1780-1848,³ čo možno akceptovať, pretože v tomto období sa doriešili všetky základné otázky charakterizujúce novodobý národ – otázky spisovného jazyka, svojbytnosti, samoidentifikácie, národnopolitického programu a zápas o jeho naplnenie. V ukrajinskej historiografii sa môžeme stretnúť s tým istým časovým vymedzením (kon. 18. – 1. pol. 19. st.)⁴ ale aj posunom epochy „buditeľstva“ do rokov 1848-1865, resp. aj neskôr. Ale z hľadiska vyššie uvedených

identifikačných znakov novodobého národa musíme konštatovať, že v uvedenom období nedošlo k ich naplneniu.

U Ukrajincov v Uhorsku začiatok národného obrodzenia by sme mohli spojiť s činnosťou biskupa Andreja Bačinského a vznikom viacerých latinských traktátov na náboženské a cirkevné témy, ale aj takých diel ako Slaveno-ruská gramatika Arsenija Kocaka Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovits Joannikija Baziloviča a ďalších, čo časove spadá do rovnakého obdobia ako začiatky slovenského národného obrodzenia. Omnoho zložitejšia je otázka, kedy toto obdobie u Ukrajincov (Rusínov) končí. Ak vychádzame z vyššie uvedených základných atribútov novodobého národa, tak musíme konštatovať, že sa tak stalo až po roku 1945. Totiž ani po zániku Rakúsko-Uhorska a začlenení Podkarpatskej Rusi do československého štátu otázka jazyka a sebaidentifikácie nebola jednoznačne doriešená. A sme pred ďalším problémom – nakoľko presadenie základných identifikačných znakov príslušnosti k ukrajinskému národu bolo výsledkom kontinuity vnútorného vývoja a nakoľko výsledkom vonkajších vplyvov. Podľa nášho názoru jedných i druhých. Pritom musíme zobrať do úvahy, že na Zakarpatsku i na východnom Slovensku išlo len o presadenie tendencie, ktorá tu bola prítomná a ktorá vychádzala zo spoločného pôvodu, jazyka, kultúry atď., t. j. tendencie splynutia časti národa s národným jadrom v národnom štáte. A to bez ohľadu na výhrady k nezávislosti a samostatnosti sovietskej Ukrajiny v rámci Zväzu sovietskych socialistických republík. Doteraz nám chýba fundovanejší pohľad na národnoobrodzovací proces zakarpatských Ukrajincov z pohľadu celoukrajinského národného obrodzenia.